

МОНОГРАФІЯ Н.В. ПЕТЛЮЧЕНКО
„ХАРИЗМАТИКА: МОВНА ОСОБИСТІТЬ І ДИСКУРС”

(Одеса: «Астропринт», 2009. – 464 с.)

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харків)

Монографія Н.В. Петлюченко присвячена співставному дослідженню харизматичної мовної особистості в німецькому та українському дискурсах. На базі найсучасніших теорій лінгвоперсонології автор ретельно вивчає дискурсивні практики мовних особистостей – харизматичних політичних лідерів, які у період кризових ситуацій здійснюють емоційне керівництво масами. У роботі вдало поєднуються новітні лінгвістичні методи й підходи теорії дискурсу, перцептивного й кінетичного аналізу, лінгвостатистичного аналізу та комп'ютерної обробки даних з набутками у галузі психології, соціології, теорії комунікації, етнокультурології. Актуальність і новизна цього дослідження зумовлені комплексним дискурсивним описом мовної особистості харизматичного політичного лідера, що здійснюється в контексті апелятивного дискурсу, та національно-культурним ракурсом зіставлення.

Високий ступінь апелятивності політичних виступів харизматичних лідерів значною мірою визначається кризовим характером ситуацій їх дискурсу. Відповідно, комунікативний акт заклику використовується як вербально-паравербальний медіум, за допомогою якого харизматична особистість здійснює активну апеляцію до своїх прихильників, спонукаючи їх тим самим до зміни поведінки й/або мислення. Такий підхід дозволив автору довести гіпотезу про взаємозв'язок екстралінгвальної категорії «харизматичний» з лінгвістичною категорією «апелятивний», що експлікується в мовленні харизматичної особистості за допомогою відповідного набору вербальних, фонаційних і кінетичних засобів.

Важливою й актуальною є мета дослідження Н.В. Петлюченко, що полягає у визначенні набору вербальних, паравербальних і екстралінгвальних засобів апеляції політичного лідера, які диференціюють її як харизматичну апеляцію, і виявленні спільних і відмінних рис у реалізації цих засобів у дискурсах політичних лідерів Німеччини й України. Для зіставлення обрано одну з провідних ознак дискурсу харизматичного політичного лідера – апелятивність. Зіставлення апелятивності окремих національних лідерів у двох лінгвокультурах здійснюється за чотирма параметрами: семантичним, вербальним, паравербальним й екстралінгвальним. Ретельно дібраний експериментальний мовний матеріал аналізу – аудіо- і відеозаписи виступів сучасних німецьких (Й. Фішер,

Г.Шредер, А. Меркель) і українських (В. Ющенко, В. Янукович, Ю.Тимошенко) політиків у кризових і посткризових ситуаціях – робить одержані дані й висновки цілком вірогідними й доказовими.

Н.В. Петлюченко справедливо тлумачить харизму як психоемоційний стан піднесення, що може виявлятися в мовленні й жестах людини й слугувати, таким чином, об'єктом дискурсивного дослідження мовної особистості політичного лідера. У такому трактуванні харизма має різні ступені вираженості, що залежить від викликів зовнішніх обставин, а також таких особистісних якостей лідера, як мотивація, цілеустановки, емоційний стан, фенотип, індивідуальний стиль прийняття рішень, ораторські здібності тощо.

Монографія Н.В. Петлюченко складається із трьох розділів. *Перший розділ* містить критичне узагальнення різних аспектів феномена харизми, а саме, релігійно-філософського (вчення про Божественну благодать, теорію пасіонарності Льва Гумільова й «психологічної маси» Зігмунда Фрейда та ін.), соціально-політичного (теорії харизматичного (Макс Вебер) і кризового (Жан Блондель) лідерства), психологічного (теорії емоційного лідерства Деніела Гоулмана, двофакторна модель лідерства Манфреда Ке де Врі, правила «чорної риторики» Карстена Бредемайера), гендерного (жіноча харизма) і культурологічного (флюїдність, аура, чарівність, привабливість, шарм як синоніми харизми) аспектів. Авторка розглядає архетипні й соціонічні складові образу харизматичного політичного лідера, механізми створення харизматичного іміджу політика, аналізує темпоральні й локусні характеристики харизми, робить висновок про існування її хронотопу.

Другий розділ присвячений дослідженню феномена харизматичної мовної особистості в лінгвокультурних традиціях Німеччини й України, зокрема, вивченню її ментально-культурних особливостей, мотивацій, цілеустановок, комунікативних потреб, емоцій та ін. Авторка надає моделі харизматичної комунікації, описує механізми емоційно-сугестивного мовного впливу та на базі сорока біологічних, соціальних, психологічних індексів розробляє детальні дискурс-портрети історичних німецьких (Г. Гагерн, О. Бісмарк, П. Гінденбург, А. Гітлер, В. Брандт, К. Аденауер, Г.Коль) і українських (козацькі вожді України 1492-1759 р., Б. Хмельницький, І.Мазепа, М.Грушевський, Н. Махно, С. Петлюра, С. Бандера, В.Чорновіл) харизматичних лідерів.

У *третьому розділі* описуються методи, мовний матеріал, програма експериментального дослідження засобів вербальної й паравербальної апеляції в піднесеному мовленні харизматичного політичного лідера, а також принципи побудови *tertium comparationis* для порівняльного аналізу апелятивного дискурсу сучасних

харизматичних політичних лідерів Німеччини й України. Апелятивність харизматичного лідера скрупульозно порівнюється за чотирма параметрами, а саме: семантичним (домовним), вербальним, паравербальним й екстралінгвальним.

У результаті проведеного дослідження стверджується, що глибинна структура заклику є спільною семантичною основою поверхневих вербальних структур заклику в німецькому й українському апелятивному дискурсах політичного лідера та може розглядатися як дискурсивна універсалія. Відмінності у вираженні семантичних умов заклику в зазначених дискурсах будуть виявлятися як у поверхневих вербальних і паравербальних структурах апелятивних одиниць, так і в їх екстралінгвальному контексті. При цьому системно-мовні відмінності, пов'язані із власне типологічними особливостями німецької й української мов, виявляються в основному у поверхневих вербальних структурах, тоді як несистемні – емоційні, національні й гендерні відмінності політичних лідерів двох культур – більшою мірою виявлені в поверхневому паравербальному і екстралінгвальному рівнях і мають велику кількість міжрівневих розбіжностей.

Як засвідчує дослідження Н.В. Петлюченко, фонаційна специфіка харизматичної апеляції пов'язана з основними (просодичними) характеристиками мовного сигналу, до яких відносяться частота основного тону, тривалість і інтенсивність. Кінетична специфіка апелятивності харизматичного політичного лідера позначається жестами, що супроводжують мовлення харизматичного політичного лідера. Просодичні й кінетичні засоби оформлення апелятивних одиниць у піднесеному мовленні реалізуються у формі своєрідної *апелятивної хвилі*, тобто розподілом закликів протягом виступу, що формують дискурсивний апелятивний простір мовця, характеризуються піками й спадами показників частоти основного тону, створюючи акустичний ефект хвильового наростання апеляції від початку виступу до його завершення.

Подібності у паравербальній поверхневій структурі апелятивних висловлювань німецьких і українських політичних лідерів спостерігаються в тональному модулюванні, збільшенні інтенсивності вимовляння промінентних місць апеляції, посиленій жестикуляції правої руки у вигляді долоні або кулака. Розбіжності стосуються, насамперед, темпоральної організації апелятивних хвиль, темпу вимовляння кульмінаційних ділянок апеляції. Так, у промовах німецьких лідерів на піках апеляції відбувається прискорення періодів мовлення, у промовах українських лідерів, навпаки, темп вимовляння вповільнюється. Основною диференційною ознакою харизматичної просодії німецьких політичних лідерів є її рапсодичність, тоді як відмінною ознакою харизматичної просодії українських лідерів виявляється її монотонність. Показники

коефіцієнта паузації й коефіцієнта звукового спадання є темпоральними диференторами апелятивної просодії харизматичних політичних лідерів Німеччини й України.

Просодична виділеність кульмінаційних апелятивних місць у виступі харизматичного політичного лідера підсилюється жестом правої руки. Напрямок жесту руки «до публіки» активно використовують Й. Фішер і Ю. Тимошенко. В. Янукович у момент посилення своєї апеляції частіше направляє активний жест до себе, що є його диференціальною ознакою. Г. Шредер на піках апеляції різко міняє амплітуду розмаху правої руки й направляє її то вгору, то вниз. Апеляція політичного лідера оцінюється як яскравіша, активніша, якщо жест правої руки, що акцентує, на пікових фазах перебуває вище лінії плеча. Перевага положення руки на піках апеляції вище лінії плеча відзначається в українських лідерів Ю. Тимошенко й В. Януковича, а також німецьких лідерів Й. Фішера й Г. Шредера. У таких політиків, як В. Ющенко й А. Меркель, на піках апеляції домінує положення руки нижче лінії плеча.

Таким чином, у роботі відпрацьовано чіткий алгоритм дискурсивного дослідження: спочатку харизма розглядається як міждисциплінарний феномен, далі описується її дискурсивний статус у рамках мовної харизматичної особистості політичного лідера, а потім методом зіставлення визначаються особливості харизматичної апелятивності політичного лідера в німецькій і українській лінгвокультурах. Отримані дані дозволили систематизувати мовно-дискурсивні характеристики провідних сучасних німецьких і українських харизматичних політичних лідерів.

До головних здобутків дослідження слід віднести висновки про те, що з моменту розробки теорії харизматичного лідерства Максом Вебером у 1922 році, відбулася значна трансформація в оцінці цього феномена в ментально-культурному коді німців та також його розповсюдження на слов'янське культурне поле як наслідок соціальних змін у 90-і роки ХХ століття на пострадянському просторі. У німецькому суспільстві трансформація полягає у відмові від феномена харизми як від позитивного компонента в іміджі політичного лідера. Харизматичність в іміджі слов'янського лідера є позитивною ознакою для його реципієнтів, чим, користуються українські іміджмейкери і включають цей феномен у меліоративний інвентар українського політика.

Проведений порівняльний аналіз вербальних засобів харизматичної апеляції у двох національно-культурних дискурсах свідчить про домінування раціональних настанов у харизматичних тактиках німецького політичного лідера (за наявності невеликого ухилу до пророчих елементів). Навпаки, у харизмі українського політичного лідера домінують ірраціональні настанови, які визначаються його вірою у вищі сили й необхідністю віри в них простого народу.

Зокрема, основна дискурсивна характеристика Й. Фішера може бути сформульована як «харизматик-бунтар», «харизматик-воїн», оскільки його харизма має свої джерела в різних студентських, опозиційних, неформальних лівих рухах (*Spontis*) і партіях (*Die Grünen*). Активна протестна позиція, лідерські якості, імідж лівого радикального політика, а також екстраординарні ораторські здібності відіграли велику роль у зростанні популярності Й. Фішера й зміцнили його статус як найхаризматичнішого політика сучасної Німеччини. Низький тембр, типовий німецький «орлиний» фенотип формують сприйняття Фішера як носія яскравої маскулінності, що підтримується його успіхом серед жінок. Улюблені теми промов Фішера – антифашизм, демократія, соціальна справедливість, а ключові слова – *надійність, довіра, єдність*.

Герхард Шредер може бути охарактеризований як «харизматик-обновитель», оскільки його харизма співпадає із зміною поколінь (нім. *Generationswechsel*) в політичній історії сучасної Німеччини, зміною правлячої партії, зміною цінностей і символів. Усе, що відноситься до семантичного поля «оновлення» – один із ключових мотиваційних механізмів харизматичного піднесення Г. Шредера, котре він вбачав насамперед у можливості організації «нової Німеччини». Теми, що народжують у Г. Шредера піднесення, – демократія, демократичне партійне будівництво, роль СДП, благополуччя Німеччини.

Харизматичний тип Ангели Меркель – «харизматик-стабілізатор», що певною мірою є оксюмороном, бо суперечить самому поняттю харизми, орієнтованому на емоційну домінанту в політичному лідерстві. За основу своєї харизматичної апеляції А. Меркель вибирає звертання до історичного авторитету, а також необхідність рішення актуальних питань часу. Її апелятивні тактики визначаються її чесною відкритою позицією, прагненням до констатації фактів, відсутністю ілюзій і схильності до прикрашання справ, що, скоріше, визначає її як автентичного, а не харизматичного політика.

Основна дискурсивна характеристика Віктора Ющенка може бути сформульована як «харизматик-месія», «харизматик-пророк». Такі характеристики харизми В. Ющенка визначаються його внутрішніми мотиваційними установками, пов'язаними з акцентуванням власної значущості, переконаністю у своїй непогрішності, правом на істину в першій інстанції, безапеляційністю суджень. У його виступах наскрізною лінією проходить виняткова віра у власну месіанську роль у долі нації, про що наочно свідчить проведений аналіз його вербальних харизматичних апелятивних способів. Як будь-який пророк, месія, В. Ющенко ніколи не визнає своїх помилок, його манера говоріння схожа з манерою проповідника. В. Ющенко говорить із максимальним харизматичним

піднесенням, коли мова йде про нього самого, його перемогу, а також коли його слова стосуються особливої місії України у світі.

Основна лінгводискурсивна характеристика Віктора Януковича може бути визначена як «харизматик-свій», «харизматик-шахтар». Це визначається його приналежністю до регіонального типу політика, що прийшов у центральні владні структури зі східного регіону України, де провідними є шахтарство й металургія. За фенотипом і культурним іміджем (антропологічні «шахтарські» риси – високий зріст, а також його мовна й жестова специфіка) цей політик – «свій для багатьох». На відміну від В. Ющенка, він здатний до публічного визнання своїх помилок, не претендує на роль месії й загальнонаціонального політика, розглядає український народ як інтегроване суспільство з єдиним слов'янським корінням, про що свідчать проаналізовані загальні й харизматичні вербальні засоби його апеляції. Головними темами дискурсу В. Януковича є стабільність і об'єднання різних політичних сил у пошуках компромісу.

Дослідження апелятивного дискурсу Юлії Тимошенко дозволяє стверджувати, що це «харизматик-бунтар», «харизматик-революціонер», «харизматик-боєць». Її харизма формується самим духом революційної ситуації, що «заражає» її своєю екстремальністю. Таке «зараження» підсилюється через її самоідентифікацію як українки. Ю. Тимошенко – тактик діє за принципом «виграти тут і зараз», що аналогічно до тактики Маргарет Тетчер. Дотримання харизматичного образу щирої українки відповідає месіанським властивостям Ю. Тимошенко – лідера, народжує в ній віру в її особливе призначення і роль для всієї української нації. Серед тем її дискурсу домінують не стільки майбутнє, скільки те, що потрібно зробити зараз для нього, тобто практичні дії в актуальному часі, а також домінує боротьба: за владу, проти старої влади й проти ворогів ідеалів Майдану.

Таким чином, проведене комплексне дискурсивне дослідження мовної особистості харизматичного політичного лідера дозволило Н.В. Петлюченко визначити набір вербальних, паравербальних і екстралінгвальних засобів апеляції політичного лідера, які диференціюють її як харизматичну апеляцію, й установити ряд подібностей і відмінностей у реалізації цих засобів у дискурсах політичних лідерів Німеччини й України методом двостороннього зіставлення. Рецензована монографія є давно очікуваним проривом української лінгвістики у сфері лінгвополітології, зіставної дискурсології, лінгвістичного моделювання мовної особистості у різноманітних дискурсах і модусах (письмовому та усному), що відкриває нові обрії дискурсивного опису людської комунікації.

Запропонована Н.В. Петлюченко методика дослідження апелятивності на всіх рівнях дискурсу (вербальний, паравербальний, екстралінгвальний) є вагомим внеском у розвиток антропоцентричної парадигми в лінгвістиці, а зіставлення дискурсів

непоріднених мов сприяє уточненню національно-культурних кодів носіїв німецької та української мов є значним внеском у розвиток крос-культурних студій. Рецензована книга безумовно стане у нагоді широкому загалу лінгвістів, аспірантів і магістрантів, а також зацікавить спеціалістів у галузі теорії комунікації і PR, соціологів, іміджмейкерів.